

Козленко А. Ю.,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України

ПОТЕРПІЛИЙ ЯК СУБ'ЄКТ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена сучасним проблемам визначення процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Ключові слова: потерпілий, приватне обвинувачення, приватний інтерес, процесуальна дієздатність.

Постановка проблеми. Конституція України гарантує право громадян на судовий захист від протиправних посягань на честь і гідність, життя і здоров'я, особисту свободу та майно [1]. Тому створення правового механізму регулювання кримінально-процесуальної діяльності спрямовано на максимальне забезпечення захисту прав індивіда [2, с. 8]. Законодавець розширив можливості потерпілого у кримінальному судочинстві, надавши йому відповідні повноваження щодо самостійної реалізації своїх процесуальних прав. Особливого значення цей обсяг прав набуває під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. У новому Кримінальному процесуальному кодексі України, прийняття якого було спрямовано на формування демократичної та правової держави, цілий розділ призначений саме цій формі кримінального провадження (Розділ 36). Законодавець намагався більш повно врахувати особливості цієї форми провадження Але, спроба законодавця щодо корінної зміни процедури здійснення кримінального провадження у приватній формі обвинувачення спричинила велику кількість проблем щодо процесуального статусу потерпілого, його участі у доказуванні, впливу взаємовідносин між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) на форму провадження, гарантії захисту прав потерпілої особи під час кримінального провадження тощо.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо реалізації функції обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення досліджувались у наукових роботах М.І. Гошовського, Ю.М. Грошевого, Ю.О. Гурджі, З.Д. Єнікєєва, П.С. Елькінд, В.З. Лукашевича, П.А. Лупинської, В.Т. Маляренка, В.В. Навроцької, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна, В.О. Попелюшка, І.В. Рогатюка, В.М. Савицького, О.О. Чепурного, Н.І. Щегель, В.М. Юрчишина та ін. Висвітлення особливостей провадження в даній формі відбувалось або у межах дії Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, або без урахування сучасного стану розвитку суспільних відносин, певних положень щодо статусу потерпілого як суб'єкта обвинувачення, визначення віку потерпілої особи у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, реалізації прав потерпілого у випадках, коли він не в змозі самостійно реалізувати належні йому права тощо.

Метою статті є визначення особливостей статусу потерпілого як суб'єкта обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Виклад основного матеріалу. Цінність приватного обвинувачення складається в безпосередній близькості до конкретних соціальних відносин, що істотно підвищує авторитет правосуддя, дозволяючи гнучко і оперативно вирішити виниклий конфлікт, враховуючи думку потерпілого і уникаючи певних формальностей.

Ще римські юристи ділили право своєї країни на дві великі області: публічне і приватне. Критерієм такого поділу був ха-

рактер інтересів, що захищаються правом: норми публічного права захищали інтереси держави, норми приватного права – інтереси приватних осіб.

В кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення велике значення має приватний інтерес потерпілого, порушений внаслідок злочину, здійснення його захисту державою і самим потерпілим. Багато інтересів громадян опосередковані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, і тому задоволення їх залежить від реалізації цих прав і обов'язків. Коли потерпілий подає заяву про вчинення відносно нього злочину, він задовольняє свій інтерес шляхом участі в процесі.

Існує така група охоронюваних кримінальним правом суспільних відносин, в яких приватні інтереси їх учасників переважають над суспільними (публічними) інтересами настільки, що волевиявлення потерпілого повинно мати вирішальне значення для кримінальної відповідальності винної особи.

Потерпілий в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення має свої власні інтереси, для захисту яких він в якості учасника кримінального судочинства наділений певними правами: заявляти про вчинений відносно нього злочин, представляти докази, підтримувати обвинувачення, приносити скарги на дії (бездіяльність) та рішення слідчого, прокурора, оскаржити вирок, ухвалу та постанову суду.

Такий підхід до регламентації прав потерпілого відповідає положенням Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, яка передбачає, що особи, яким у результаті злочинного діяння завдано шкоди мають право на доступ до механізмів правосуддя та якнайшвидшу компенсацію за завдану їм шкоду відповідно до національного законодавства (п. 4) [3].

Ці вимоги співпадають і з Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи R (85) 11 «Про становище потерпілого в рамках кримінального права та процесу», в якій підкреслюється, що важливою функцією кримінального правосуддя має бути задоволення запитів і охорона інтересів потерпілого, підвищення довіри потерпілого до кримінального правосуддя. У зв'язку з цим необхідно більшою мірою враховувати запити потерпілого на всіх стадіях кримінального процесу, зокрема переглянути внутрішнє законодавство та практику у відповідності з принципом надання потерпілому права просити про перегляд компетентним органом рішення про переслідування або право порушувати приватний розгляд [4]. Отже, інтереси потерпілого у кримінальному судочинстві не можуть бути зведені виключно до відшкодування заподіяної йому шкоди, – вони значною мірою пов'язані також з вирішенням питань про доведеність обвинувачення, його обсяг, застосування кримінального закону і призначення покарання.

Сьогодні «сучасні науковці звертають увагу на той факт, що критерій встановлення балансу публічних і приватних інтересів, як і дисбалансу цих інтересів, не тільки не визначені в законодавстві, але й недостатньо вивчені в літературі» [5, с. 53].

С.Н. Сабікенов справедливо зазначає, що у суспільстві функціонує безліч соціальних інтересів, які визначають розвиток права, законодавства (інтереси суспільства, держави, класу, нації, колективу, групи, особистості тощо) і існують

не ізольовано один від одного, а знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії. У зв'язку з цим як на стадії формування права, так і стадії його реалізації, здійснення, необхідно визначити оптимальну міру координації соціальних інтересів, критерій пріоритету одних інтересів над іншими, принципи узгодження цих інтересів [6, с. 4-5.]

Ще Г. Гегель надавав великого значення вирішенню проблеми поєднання загальних і приватних інтересів. Держава, на його думку, буде упорядкована і сильна, якщо приватний інтерес громадян з'єднається із загальною метою, якщо один знаходить своє задоволення і здійснення в іншому – і цей принцип сам по собі найвищою мірою важливий [7, с. 24].

Ю.Р. Мірошніченко вважає, що порушуючи питання про баланс інтересів не можна обмежуватися виключно питанням балансу публічних і приватних інтересів. Питання набагато ширше і включає в себе також баланс інтересів та прав приватних осіб, баланс прав і обов'язків суб'єктів конкретних правовідносин, баланс інтересів і конституційних свобод громадян [8, с. 24].

Орієнтиром у формуванні й обґрунтуванні певних форм (моделей) співвідношення приватних і публічних інтересів є стаття 3 Конституції України та рішення Європейського суду з прав людини [5, с. 526].

У частині 2 статті 3 Конституції стверджується, що забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. А стаття 59 Конституції гарантує, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Згідно із Законом України «Про безоплатну правову допомогу» право на безоплатну первинну правову допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України (ст. 8) [9]. Крім того, Закон містить перелік осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу (ст. 14). Але, в переліку прав потерпілого, встановлених КПК законодавець вказує на його право бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені КПК (п. 1 ч. 1 ст. 56) та право мати представника (п. 8 ч. 1 ст. 56). Право потерпілого на безоплатну первинну правову допомогу, а за певних умов й на безоплатну вторинну правову допомогу не міститься в переліку прав цієї особи, зазначених в КПК. Вважаємо, що ч. 1 ст. 56 КПК слід доповнити пунктом 11 наступного змісту: «на безоплатну первинну правову допомогу, а у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правову допомогу» і на безоплатну вторинну правову допомогу».

Наступна проблема, яка виникає під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення – захист прав потерпілих, які за певних обставин не можуть захищати себе самостійно. Стаття 36 КПК вказує, що прокурор уповноважений пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права (п. 12). Але особа, щодо якої вчинено злочин, кримінальне провадження за яким здійснюється у формі приватного обвинувачення, також може бути не в змозі самостійно захищати свої права та законні інтереси. Вважаємо, якщо потерпілий внаслідок психічних або фізичних вад знаходиться в безпорадному стані або в залежному (матеріальному, службовому, родинному) стані від особи, яка вчинила злочин прокурор повинен вирішувати питання щодо початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення незалежно від наявності або відсутності заяви потерпілого.

Спірним в теорії кримінального процесуального права є питання про вік осіб, яким надано право ініціювання кримі-

нального провадження у формі приватного обвинувачення. Невирішеність проблеми обумовлена тим, що в кримінальному процесі відсутнє визначення віку настання повної кримінальної процесуальної дієздатності.

О.В. Топільська вважає осіб, які не досягли 14 або 17 річного віку, нерозумними, недієздатними, отже, їх заяви не повинні визнаватися в якості самостійного приводу до початку кримінального провадження, і рішення про закриття провадження за примиренням сторін вони самі приймати не можуть [10, с. 85].

Інші автори відстоювали таку точку зору: якщо потерпілий є неповнолітнім, особою, що страждає психічними або фізичними вадами, то він так само має право подати заяву про початок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, як і його законний представник. Право на подання заяви, в тому числі і в порядку приватного обвинувачення, надати всякому, хто постраждав від злочину незалежно від його віку і психічного стану, так як це право – складовий елемент правоздатності даної особи [11, с. 124].

Потерпілими від зазначених вище злочинів можуть бути також особи, які досягли шістнадцятирічного віку. По досягненню цього віку вони повною мірою самі можуть здійснювати свої кримінально-процесуальні права. До настання цього віку звернутися із заявою про вчинення щодо особи злочину, який переслідується в порядку приватного обвинувачення, мають право законні представники неповнолітніх потерпілих.

Важливе значення має поширення кола злочинів, кримінальне провадження за якими здійснюється у формі приватного обвинувачення.

Основною групою злочинних проявів, які відносяться тепер до справ приватного обвинувачення, є злочини, перелік складів яких передбачений в п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК. До справ приватного обвинувачення тепер також відносяться і деякі більш тяжкі злочини, якщо вони вчинені чоловіком або дружиною потерпілого. Це є злочини, перелік складів яких передбачений п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК. І остання група злочинних проявів відноситься до справ приватного обвинувачення у випадку, якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого. Це є злочини, перелік складів яких передбачений п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК.

За загальним правилом кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення здійснюється щодо злочинів, які не мають великої суспільної небезпеки. Але слід враховувати, що суспільна небезпека злочину визначається не тільки суспільною небезпекою діяння (яка є основною його характеристикою), але також такими показниками, як суспільна небезпека наслідків та суспільна небезпека особистості злочинця. Суспільна небезпека особистості злочинця у приватній формі провадження в основному визначається фактором винного вчинення злочинного діяння та фактором суб'єктивного сприйняття та оцінки потерпілим особистості злочинця.

Побутовий характер злочинів приватного обвинувачення складається не тільки в тому, що вони вчиняються у сфері побуту, але й в тому, що ці злочини порушують існуючі сімейно-родинні, сусідські, дружні відносини між особами.

При вчиненні в сім'ї таких злочинів, як вбивство і заподіяння тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю, кримінальні справи порушуються за ініціативою правоохоронних органів. Інша ситуація складається якщо домашнє насильство виражалося в побоях, вироблених катуваннях, погрозах і образи. Особа, що потерпіла від насильства в сім'ї, без наявності тяжких наслідків має право подати заяву в порядку приватного обви-

нування. Головне призначення цієї категорії справ полягає в тому, що держава визнає свободу особистості в певній сфері відносин, яка віддана на розсуд індивіда і не може бути об'єктом домагань держави. Кримінальні справи приватного обвинувачення порушуються не інакше як за заявою потерпілого, його законного представника і можуть підлягати закриттю у зв'язку з примиренням потерпілого і обвинуваченого.

Таким чином, вітчизняна юриспруденція трактує насильство, вчинене в сім'ї по відношенню до родичів, як таке, що представляє набагато меншу небезпеку, ніж такі ж дії, але вчинені в громадському місці по відношенню до незнайомої людини. Сімейна жорстокість розглядається не як злочин проти суспільства, а як приватна справа членів сім'ї. Тут міститься суперечність, тому що використання статей загальних норм злочинів проти особистості щодо родичів дозволяє стверджувати, що насильство в сім'ї є злочином як і всі інші. На справі такий злочин відбувається в приватній сфері, між учасниками, які мають (або мали) інтимні відносини, і можуть бути пов'язані один з одним різними узами (спільне володіння майном, діти, економічна та іншого роду залежність і т. д.), що робить ці випадки відмінними від інших злочинів. Необхідно усвідомлювати і те, що насильство в сім'ї, як правило, не поодинокий випадок, а регулярно повторювана примусова дія.

Висновки. Реформування сучасного кримінального процесу відбувається на основі розширення сфери застосування принципу змагальності, самообмеження держави на користь особистості, підвищення процесуальної активності учасників судочинства. Вважаємо, що критерієм співвідношення прав і обов'язків держави, суспільства та особистості є обов'язок держави стимулювати активну діяльність особи щодо захисту своїх прав та законних інтересів за умовою, що сама держава повинна бути гарантом реалізації прав та законних інтересів і припиняти посягання на них.

Законодавцю слід звернути особливу увагу на захист прав потерпілих в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, які не можуть самостійно захищати свої права та законні інтереси і надати повноваження прокурору у цьому випадку здійснювати кримінальне провадження навіть за відсутності заяви потерпілого.

Законодавчому врегулюванню підлягає питання щодо визначення віку, з якого особа має право подавати заяву про кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Вважаємо, що процесуальна дієздатність настає з 16-річного віку.

На нашу думку, виокремлення складів злочинів, кримінальне провадження за якими здійснюється у формі приватного обвинувачення, і які вчиняються в сімейній сфері було передчасним. З огляду на особливості відносин між потерпілим та

особою, яка вчиняє злочин вказаної категорії, було би за необхідне, перш за все, активізувати дії щодо створення національного механізму захисту жертв домашнього насильства.

Література:

1. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
3. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью от 29 ноября 1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
4. Рекомендация R (85) 11 Комитета министров государствам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса от 28 июня 1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_127.
5. Савченко С.В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України / С.В. Савченко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 520–528.
6. Сабикенов С.Н. Право и социальные интересы в период социализма / С.Н.Сабикенов. – Алма-Ата, 1986. – 200 с.
7. Гегель Г. Сочинения в 14 т. / Г. Гегель. – Т. 8. Философия истории. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1935. – 468 с.
8. Мірошниченко Ю. Баланс інтересів як принцип консенсусної демократії: до постановки проблеми / Ю. Мірошниченко // Віче : Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2014/1. – № 3. – С. 22–25.
9. Про безоплатну правову допомогу. Закон України № 3460-VI від 02.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
10. Топильская Е.В. О правовом понятии беспомощного состояния потерпевшего [Текст] / Е.В. Топильская // Вестник Ленинградского университета. – Сер. 6 : История КПСС. Научный коммунизм. Философия. Право. – 1989. – № 27. – С. 84–88.
11. Катькало С.И. Судопроизводство по делам частного обвинения / С.И. Катькало, В.З. Лукашевич. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 208 с.

Козленко А. Ю. Потерпевший как субъект частного обвинения

Аннотация. Статья посвящена современным проблемам определения процессуального статуса потерпевшего в уголовном производстве в форме частного обвинения.

Ключевые слова: потерпевший, частное обвинение, частный интерес, процессуальная дееспособность.

Kozlenko A. Victim as the subject of a private prosecution

Summary. The article is devoted to contemporary problems determining procedural status of victims in criminal proceedings in the form of private prosecution.

Key words: victim, private prosecution, private interest, procedural capacity.